

Azerbaycan İşlemelerinden Örnekler

Prof. Dr. H. Örcün Barışta*

Türk soylu halkların işlemeleri arasında gerek estetik değerleri, gerek malzemesi ve gerekse tekniği ile Azerbaycan işlemelerinin ayrı bir konumu ve önemi vardır. Yanlışlıkla İran sanatının ürünü olarak bilinen bu işlemelerin büyük bir grubu Türk işleme sanatı tarihindeki bazı kopuklukları giderecek verileriyle zengin Türkçe alan terminolojisiyle ilgi çekmektedir. Burada amacımız 1996 yılında Gazi Üniversitesi ve T.C. Dış İşleri Bakanlığı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı tarafından sağlanan imkânla inceleme ve araştırma yapılan Bakü'deki Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatının Devlet Müzesi, Azerbaycan Tarih Müzesi ile Azerbaycan İnce Sanat Müzesi'nde bulunan 19-20. yüzyıllara ait bir grup işlemeyi tanıtmak, Türkiye Cumhuriyeti'nde bilinmeyen bir grup işlemeyi sergilemektir.

Engin bir tarihi geçmişten beslenerek günümüze ulaşan Azerbaycan işlemeciliği ile ilgili bulgular Bronz çağına kadar inmektedir. Arkeolojik kazılarda ele geçirilen iğneler, boncuklar ve metal plakalar¹ bu konuda tanıklık etmektedir. Mingeçevir katakombalarında bulunan metal iplikle işlenmiş parçalar 5-6. yüzyıllardaki² işlemeciliğin düzeyi açısından bizleri aydınlatmaktadır. 13. yüzyılda Marco Polo, Şamaki, Barda'nın ipek ürünlerinden övgü ile söz etmektedir.³ Aynı yüzyılda Nizami ve Molla Panah Vakıf eserlerinde dival işi (gülyabatın) işlemelere değinmektedir.⁴ İngiliz gezgin Anthony Jenkinson Şirvan Beylerbeyi Apdullah Han'ın yazlıkta altın iplikle işlenmiş ipek bir otagda oturduğunu, inci ve değerli taşlarla işlenmiş bir elbise giydiğini⁵ kaydetmiştir. R. Johnson, T. Alrock, J. Reni, R. Chinney⁶ vb. gezginler anılarında Azerbaycan elsanatları konusunda bilgiler aktarmıştır. 17. yüzyılda Holştayn elçisi Adam Olearius Şamaki de gördüğü dokumalardan, örgülerden, ipek ve pamuklu işlemelerden ve bir eve yaptığı ziyarette gördüğü çok renkli ipek ve altın renkli metal ipliklerle işlenmiş şallardan bahsetmektedir.⁷ Aynı zamanda Olearius, Şamaki'nin yün dokuma ve işleme çeşitlemeleriyle tanındığından⁸, Evliya

Bakü kentindeki Halçe Müzesi, Tarih Müzesi ve İnce Sanat Müzesi'ndeki işlemeler, malzeme, teknik, ve cins gibi alan terminolojisi sunmakta ve farklı çevrelerde gelişen Türk işleme sanatı üzerinde karşılaştırmalar yapmak için imkânlar sağlamaktadır.

Resim/Picture 1

Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatları Müzesi'nden 1241 tarihli çini iğnesi ile işlenmiş seccade (Env. No: 2367).

Prayer Rug Tile-Embroidered dated 1241. Azerbaijan Halça and Applied Arts Museum (Inv. No. 2367).

* Gazi Üniversitesi, Mesleki Yaygın Eğitim Fakültesi Dekanı.

1 P. A. Azizbeyova, M. I. Atakisheva - M. A. Jebailova - V. M. Islamova, *Azerbaycan Dikmeleri (Azerbaijan Embroidery)*, Moskova 1970, s. 33.

2 Ay. es., s. 33.

3 P. A. Azizbeyova, M. I. Atakisheva - M. A. Jebailova - V. M. Islamova, *Azerbaycan'ın Milli Kıyimleri (Azerbaijan National Clothing)*, Moskova 1972, s. 24.

4 P. A. Azizbeyova, M. I. Atakisheva - M. A. Jebailova - V. M. Islamova, *Azerbaycan Dikmeleri*, s. 34.

5 Ay. es., s. 33.

6 Ay. es., s. 33.

7 Ay. es., s. 33.

8 Ay. es., s. 33.

Azerbaijan Embroidery Work Samples

From the XIXth - XXth Centuries

Embroideries exhibited at Halça Museum, Historical Museum and Museum of Art in Baku provide great opportunities for presenting a field terminology to include material, technique and species and for making comparisons on Turkish Art of Embroidery developed at different locations.

Prof. H. Örcün Barışta *

Azerbaijan embroidery works has, both in terms of its aesthetic value and of its technique and materials, an important place and a particular significance in embroidery for the Turkic peoples. The majority of these embroideries, inaccurately known as the product of Iranian art, have drawn attention due to their rich Turkish field terminology along with the data which fill in gaps within the history of art of Turkish embroidery. Our aim here, is to introduce a number of embroidery works, not recognised in the Republic of Turkey, of the 19th-20th centuries exhibited at the Baku Azerbaijan Halça and Public Practical Arts State Museum, the Azerbaijan History Museum and the Azerbaijan Fine Arts Museum where research and reviews were held in 1996, an opportunity provided by Gazi University and the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey.

The findings with regard to the Azerbaijan embroidery go back to the Bronze Age. Our evidence on this issue are the pins, beads and metal plaques¹ found in archaeological excavations. The materials embroidered with metal yarns found in Mingecevir catacombs enlightens us as to the level of embroidery art in the 5th-6th centuries.² Marco Polo, in the 13th century, talked with praise about the silk products of Samaki, Barda.³ In the same century, Nizami and Molla Panah referred to dival (gold and silver thread embroidery done over cardboard on rich material known as *gulyabatın*) works.⁴ Anthony Jenkinson, an English traveller, mentioned that in summer Sirvan Governor-General, Abdullah Khan, lived in a silk tent (otag) decorated with gold thread with his clothes embroidered with pearls and other valuable minerals.⁵ Some other travellers such as R. Johnson, T. Alrock,

Resim/Picture 2

Azerbaycan Bakü'deki İnce Sanat Müzesi'ndeki 1255 (1839 M.) tarih kitabeli seccadeden detay.

Detail from a praying rug with historical epitaph dated 1255 (1839 M). Fine Arts Museum, Baku, Azerbaijan.

* Dean of Gazi University, Faculty of Informal Vocational Education.

1 Azizbeyova, P.A. - Atakishva, M.I. - Jebraилоva, M.A. - Islamova, V.M. *Azerbaijan Embroidery*, Moscow 1970, p.33.

2 *Ibid.*, p.33.

3 Azizbeyova, P.A. - Atakishva, M.I. - Jebraилоva, M.A. - Islamova, V.M. *Azerbaijan National Clothing*, Moscow 1972, p.24.

4 Azizbeyova, P.A. - Atakishva, M.I. - Jebraилоva, M.A. - Islamova, V.M. *Azerbaijan Embroidery*, Moscow 1970, p.34.

5 *Ibid.*, p.33

Resim/Picture 3-4

Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatları Müzesi'nden 77x43 cm. boyutlarındaki 2367 envanter numaralı ve 80x45 cm. boyutlarındaki 2368 envanter numaralı parçalar.

Works from Azerbaijan Halqa and Applied Arts Museum with Inventory No. 2367 (77x43cm.) and with Inventory No. 2368 (80x45cm.)

Çelebi ise Giyandız'ın ipek ve pamuklularının ünlü olduğundan⁹ ve Fransız gezgin Chardin ise 17. yüzyılda Azerbaycan şehirlerinde yüzden fazla tekstil türünün üretildiğinden bahsetmektedir.¹⁰ Diğer taraftan Orta Çağ'a ait pek çok seramik parçası üzerindeki figürlerin giysilerinde işlemler fark edilmekte ve 18. yüzyıldan kalan Şeki Sarayı'nın duvar resimlerinde işlemeli eğer örtüleri¹¹ görülmektedir. Bütün bu tarihî geçmişin izlerini taşıyan 18-20. yüzyıllara ait seçkin işleme koleksiyonları Azerbaycan müzelerinde sergilenmektedir.

Bakü'deki Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatının Devlet Müzesi, Azerbaycan Tarih Müzesi ile Azerbaycan İnce Sanat Müzesi'nde bulunan 19-20. yüzyıla ait işlemler arasında bir grupta tarih, bir grupta ise sanatçı ismini de içeren kitabeler bulunmaktadır. Tarih kitabeli parçalara biri İnce Sanat Müzesi'nde diğeri ise Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatının Devlet Müzesi'nde bulunan iki seccade örnek verilebilir.

Her ikisi de lacivert atlas üzerine ipek iplikle, çini iğnesi ile işlenmiş parçalardan yer yer metal iplikle de işlenmiş birincisinde "Allahümme salli âla Muhammed'in ve Ali Muhammed 1241" (1825M.) yazısı seccadeyi taçlamaktadır. İkincisinde ise "Allahümme salli âla Muhammed'in ve Ali Muhammed 1225" (1839 M.) yazısı yer almaktadır. Sünnilerde "Allahümme salli âla Muhammed'in ve âla Ali Muhammed" şeklinde olan bu salat duasının iki seccadede farklı yazıldığı, ikinci âla kelimesinin kullanılmadığı fark edilmekte ve bu ifadenin Şii'lerin Hz. Ali'ye verdikleri önemden kaynaklandığı düşünülürmektedir.¹²

Tarih kitabeli bir başka örnek boncuk işi ile işlenmiş,

Tarih Müzesi'nde bulunan 1977 envanter numaralı parçadır. Patron taş yüzü (omuzkayışı parçası) olduğu ileri sürülen¹³, Bakü'de yapılmış bu parçanın üzerinde "Ya Allah Ya Muhammed Ya Ali 1281" (1864 M.) yazısı renkli boncuklarla işlenmiştir.

Sanatçı ismi de bulunan kitabeli örneklere gelince, bunlara Azerbaycan Halçası ve Tatbiki Sanatının Devlet Müzesi'nden üç parça örnek gösterilebilir. İkisi diznamaz, birisi namazlık olarak tasarlanmış bu parçaların ilk ikisi dua şeritleri yanısıra mimari tasvirle bezenmiştir. 2367 envanter numaralı birinci örneğin altında "Sene 1331" (1912 M.) Amele (yapan) Kerbela Bilal Cebbar Alizade"; 2368 envanter numaralı ikinci örneğin altında ise "Sene 1331" (1912 M.) "Amele Kerbela Cebbar Nahvi" yazıları yer almaktadır. Diğerlerinden büyük olan 89x189 cm. boyutlarındaki 6815 envanter numaralı namazlıkta ise siyah baskı ile oturtulmuş "Amele Meşheden Mecid Gülveren Paşaya sene 1310" (1892 M.) yazısı bulunmaktadır.

Azerbaycan işlemleri değişik kumaş ve dokuma çeşitlemeleri üzerine uygulanmıştır. Halkbilim açısından da zenginlik arzeden *banabak*, *gece gündüz*, *bir kenarda dur*, *ateş aldım*, *köşe bana dar gelir*¹⁴ vb. yöresel isimlerle

9 Ay. es., s. 33.

10 Rasim Efendiyev, *Azerbaycan Halk Sanatı* (Folk Art of Azerbaijan), Bakü 1984, s. 194.

11 Rasim Efendiyev, *a.g.e.*, s. 91, 92, 93.

12 Yazılar Yrd. Doç. Dr. Mehmet İbrahimgil tarafından okunmuş ve yorum onun tarafından yapılmıştır.

13 Bu konudaki bilgi, Azerbaycan Tarih Müzesi uzmanlarından alınmıştır.

14 P. A. Azizbeyova, M. I. Atakishveva-M. A. Jebailova-V. M. Islamova, *Azerbaycan'ın Milli Kiyimleri*, *a.g.e.*, s. 24.

Resim/Picture 5

Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatları Müzesi'nden 1751 envanter numaralı, kadife iplik ve metal iplikle işlenmiş gerdek başı.

Bridal chamber embroidered with velvet and metal threads. Azerbaijan Halça and Applied Arts Museum (Inv. No. 1751).

Resim/Picture 6

Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatları Müzesi'nden 4138 envanter numaralı peçe (rubent)

Veil (Inv. No. 4138) from Azerbaijan Halça and Applied Arts Museum.

J. Remi and R. Chinney⁶, provided information on Azerbaijan handicrafts in their memoires. In the 17th century, Adam Olearius, the Holstein ambassador, talked about the weavings, knittings, silk and cotton embroideries in Samaki and colourful shawls embroidered with silk and gold threads.⁷ Moreover, Olearius speaks of wool weavings and embroidery variations of Samaki⁸ whereas Evliya Çelebi of the fame of silk and cotton of Giyandız⁹ and Chardin, a French traveller, of the production of more than a hundred kinds of textile products in Azerbaijan in the 17th century.¹⁰ On the other hand, The embroidery on the clothes of figures on various ceramic pieces of the Middle Ages can be seen, along with embroidered saddle covers seen on wall paintings in Seki Palace of the 18th century.¹¹ All these distinguished embroidery collections of the 18th-20th centuries which carry traces of the past have been exhibited in Azerbaijan museums.

The findings of the 19th-20th centuries exhibited at the Baku Azerbaijan Halça and Public Practical Arts State Museum, the Azerbaijan History Museum and the Azerbaijan Fine Arts Museum include several epitaphs which possess artist names in one part and dates in the other. Two prayer rugs in the Fine Arts Museum and in the Baku Azerbaijan Halça and Public Practical Arts State Museum can be shown as samples of historical epitaphs.

The rug first mentioned, embroidered partly with metal

⁶ *Ibid.*, p.33

⁷ *Ibid.*, p.33

⁸ *Ibid.*, p.33

⁹ *Ibid.*, p.33

¹⁰ Efendiyeve, Rasim. *Folk Art of Azerbaijan*, Baku 1984, p.194.

¹¹ *Ibid.*, pp.91, 92, 93.

bilinen kumaş çeşitlemeleri motifler gibi bazı kumaş türlerinin de anlam yüklü olduğunu göstermektedir. Düz zeminli monokrom (tek renkli) kumaş çeşitlemeleri arasında *kelagayı*, *ipek dokuma atlas*, *kanaus*, *kadife* vb. ipek dokumalar; *tirme*, *mahut*, *dıra* vb. gibi yünlü dokumalar; *muslin mahmer* (kadife) vb. pamuklu dokumalar dikkati çekmektedir. Kullanılan iplik çeşitlemeleri arasında ise *nazik sap* olarak isimlendirilen ipek iplik, *kızıl sap* olarak bilinen altın rengi metal iplik ve *ak sap* ya da *gümüşü sap* olarak isimlendirilen gümüş rengi metal iplikler fark edilmektedir. İplikler arasında *ipek kadife ipliğe* de rastlanmaktadır. Bu konuda Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatının Devlet Müzesi'nde sergilenen 1751 envanter numaralı kadife iplik ve metal iplikle işlenmiş gerdek başı güzel bir örnek oluşturmaktadır. Süsleyici gereçler arasında ise saçaklar, *zencire* adı verilen oya ve tentene çeşitmeleri gözden kaçmamaktadır. Uygulanan tekniğe bağlı olarak pul, boncuk ve metal plakalar çeşitlenmeler arz etmektedir.

Azerbaycan işlemlerinin uygulandığı türler giyim kuşam ve ev eşyaları olarak iki ana başlık altında kümelenebilir. Giyimle ilgili örnekler kadın, erkek, çocuk giysileri ile giyim aksesuarı niteliğinde kuşam ve hayvan örtülerinden oluşmaktadır. Özellikle kadın giyiminde işlemler ilgi çekmektedir. Azerbaycan Tarih Müzesi'nde işlemeli bir erkek kaftanı 19. yüzyıla ait güzel bir örnek olarak ayırt edilmektedir. Kadın giyiminde *arkalık* olarak isimlendirilen ön bedeni ilikli ceketler, cepkenler, *tuman* olarak isimlendirilen etekler, *lebbade* olarak bilinen libadeler, *tuman bağı* olarak isimlendirilen *uçkurlar*, *rubend* olarak adlandırılan ve kadınların başlarına sardığı genellikle yöresel ipeklerden yapılmış yaşmakların

Resim/Picture 7

Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatları Müzesi'nden 6384 envanter numaralı yelpaze (yelpig).
Fan (Inv. No. 6384) from Azerbaijan Halça and Applied Arts Museum.

Resim/Picture 8-9

Azerbaycan İnce Sanat Müzesi'nden tambur işi (zincir işi) ile işlenmiş bir eğer örtüsü ve aynı örtüden detay.
Saddle cover embroidered with chain ("tambur") work and detail from the same piece. Azerbaijan Fine Arts Museum.

threads and partly with silk glazed threads on dark blue satin, has been surrounded with a saying "Allahümme salli ala Muhammed'in ve Ali Muhammed 1241" (1825 M.). On the latter rug, there is "Allahümme salli ala Muhammed'in ve Ali Muhammed 1225" (1839 M.). It was noted that this ritual prayer, that has been "Allahümme salli ala Muhammed'in ve ala Ali Muhammed" for the Sunnis, was written differently on both rugs by not using the second "ala" word; and is thought that this expression was because of the importance that the Shiites gave to Ali¹².

Another sample with a historical epitaph is the piece, at the History Museum with Inventory No. 1977, embroidered with bead works. On that piece, claimed to be a part of a shoulder strap¹³ and produced in Baku, the saying "Ya Allah Ya Muhammed Ya Ali 1281" (1864 M.) was ornamented using beads.

Looking at epitaph samples with artists' names, there are three samples of them exhibited at the Baku Azerbaijan Halça and Public Practical Arts State Museum. Two of these samples were designed as "diznamaz", whereas one of them was as prayer rug. The first two of these samples were ornamented with architectural descriptions as well as prayer ribbons. At the bottom of the first sample (Inv. No.2367), is written "Year 1331" (1912 M.) "By Kerbela Bilal Cebbar Alizade"; and at the bottom of the second sample (Inv.2368), is written "Year 1331" (1912 M.) "By Kerbela Cebbar Nahvi". On the prayer rug (89x189 cm.) with inventory no.6815, which is bigger than the others, "By Mesheden Mecid Gülveren Paşa - Year 1310 (1892 M.)" is written in black.

Azerbaijan embroideries were applied on various clothes and weavings. Some various clothes called, by regional names such as *banabak*, *gece gündüz*, *bir kenarda dur*, *ateş aldım*, *köşe bana dar gelir* etc.¹⁴ show that clothes are as meaningful as motifs, which are also rich in terms of folklore. Flat grounded monochrome clothes include silk weavings such as *kelagayı*, *silk woven satin*, *kanaus*, *velvet*; wool weavings such as *tirme*, *mahut*, *dire*; and cotton weavings such as *muslin mahmer* (velvet). Amongst the thread variants, there is the silk thread known as *nazik sap*, golden thread known as *kızıl sap*, and silver thread known as *ak sap* or *gümüş sap*. Amongst the thread types silk velvet thread is also used. In this context, an example is the nuptial scarf (*gerdek başı*) embroidered with velvet and metal threads exhibited at the Azerbaijan Halça and Public Practical Arts State Museum (Inv.No.1751). Fringes along with pinkings and laces known as *zencire* (edging of silk or gold lace) are also recognised. According to the applied technique, spangles, beads or metal plaques can be seen.

The types on which Azerbaijan embroideries are applied are classified under two titles: (a) clothes and (b) household goods. The samples as to the dresses include clothes for men, women and children, along with clothes used for covering animals. Embroideries are particularly important for women's dresses. An embroidered men's caftan at the Azerbaijan History Museum is a good example of the 19th century. The richness in women's clothes is also observed on buttoned up jackets named *arkalık*, *cepkens* (stout

Resim/Picture 10

Azerbaycan Tarih Müzesi'nden bir ayna örtüsü.
A mirror cover from Azerbaijan History Museum.

jackets with slit sleeves), skirts named *tuman*, *lebbades* (felt coats worn in rainy weather), *uçkurs* named *tuman bağı*, veils used for covering the faces of the women named *rubend*, slippers named *basmak*, *çakşırs* (trousers secured round the waist in folds and fans named *yelpik*).

As to men's clothes, there are jacket types known as *arkalık*, *çuka*, *vezneli çuka*; skullcaps known as *siyahkülâh* and *arakçın*; and moustache ties that the men tie to their moustaches at night. Saddles known as *zimpuş*, which is the extension of people's love for animals, clothes used for upper and lower parts of the saddle named respectively *yehar üstü* and *yehar altı*, *deve bezi* (clothes for camels) and saddle-bags.

As far as household goods are concerned, there are various pieces ranging from rectangular pillow coverings named *nalbandız üzü* to *tenbeki kesesi*, *üzerlik gabı* (*kabı*), *mühür gabı*, *saat gabı*, *çubuk*, *tarak gabı*, *tapanca gabı*, *sürmedan*, *gazan tutan*, *perde*, *perde başı*, circular pillow coverings known as *mutakka*, pillow coverings known as *bağış üzü*, niche coverings named *divar bezayı* or *zarandez taħça perdesi*, covers named *ağzı açık* or *örtük*, tableclothes known as *sofra*, blankets for spreading on the ground

¹² Read and interpreted by Asso.Prof.Mehmet İbrahimgil.

¹³ Information received from Azerbaijan History Museum experts.

¹⁴ Azizbeyova, P.A. - Atakishva, M.I. - Jebrailova, M.A. - Islamova, V.M. *Azerbaijan National Clothing*, Moscow 1972, p.24.

Resim/Picture 11

Azerbaycan İnce Sanat Müzesi'nden bir niş örtüsü.

A niche cover from Azerbaijan Fine Arts Museum.

önüne yüzü kapamak için kullandıkları *peçeler*, *basamak* olarak isimlendirilen terlikler, *çakşur* olarak isimlendirilen çakşırlar, *yelpik* adıyla bilinen yelpazeler zenginlik arz etmektedir.

Erkek giyiminde *arkalıklar*, *çukalar*, *vezneli çukalar* olarak bilinen ceket türleri, *siyabkülâh*, *arakçın* olarak bilinen takkeler ve özellikle *bugbatı* olarak isimlendirilen erkeklerin gece yatarken bıyıklarına bağladıkları bıyık bağları dikkati çekmektedir. Hayvan sevgisinin uzantısı olan *zimpuş* olarak bilinen eğer, *yeher üstü*, *yeher altı* olarak isimlendirilen eğer üstü ve eğer altı örtüleri yanısıra *deve bezi* (deve örtüsü) ve heybeler göz kamaştırmaktadır.

Ev eşyalarında gözlenen türler ise *tenbeki kesesi*, *üzerlik gabı* (*kabı*), *mühür gabı*, *saat gabı*, *çubuk*, *tarak gabı*, *taпанca gabı*, *sürmedan*, *gazan tutan*, *perde*, *perde başı*, *nalbaldız üzü* olarak bilinen dikdörtgen yastık yüzü, *mutakka* olarak bilinen top yastık yüzü, *bağış üzü* olarak isimlendirilen yastık yüzü, *divar bezayı*, *zarandez tahça perdesi* vb. isimlerle bilinen niş örtüsü diğer bir ifadeyle *ağzi açık*, *örtük* olarak isimlendirilen örtü, *sofra* olarak isimlendirilen sofraya bezi, *suzani* olarak isimlendirilen yaygılar, banyo yaygıları¹⁵, *sallandırız* olarak isimlendirilen ayna örtüleri, *gerdek başı* olarak isimlendirilen kısa süs perdeleri (farbalalar), *lame kabağı* olarak isimlendirilen raf örtüleri, *namazlık* olarak isimlendirilen seccadeler çeşitlemeler sunmaktadır.

İki ya da üç boyutlu tasarlanmış işlemeli eşya çeşitlemelerinin kullanım biçimine göre boyutları belirlenmiş işlemelerde boyutlar farklılık göstermektedir. İki boyutlular ya dikdörtgen dar şeritler ya kare, yuvarlak, dikdörtgen, üçgen, oval formda örtüler, yaygılar ya da yastık, mühür, saat vb. eşyanın biçimine göre şekillendirilmiş zarflar-kablar oluşmaktadır. Bunlardan tekli parçalarda yarı çaplar

genellikle 4 cm. ile 100 cm.; ekli parçalarda ise; genişlik 5 cm. ile 150 cm.; uzunluk ise 5 cm. ile 250 cm. arasında değişmektedir. Bu durum dokuma kumaşların oldukça geniş enli olduğuna işaret etmektedir. Bazıları üç boyutlu tasarlanmış giyim eşyalarında ölçüler bedenlere göre farklılıklar göstermektedir. *Tuman* olarak isimlendirilen eteklerin bellerinin tuman bağı ile bağlanarak büzülerek fiks edilmesi arkalıkların ön bedenlerinin tutturularak giyilmesinin yanısıra açık da giyilebilmesi bedenler arasında bazı geçişlere imkân sağlamaktadır. Benzer durum erkek şalvarları ve çukaları için de söz konusudur. Bu durum çarşı esnafının 19. yüzyılda yavaş yavaş küçük, orta ve geniş bedenler (small-medium-large) üzerinde çalışmalar yaptığını düşündürmektedir. Nitekim Azerbaycan Tarih Müzesi depolarında görülen kısa etekli Nahçıvan kadın giysilerinin sayıca çokluğu 19. yüzyıl sonlarında 20. yüzyıl başlarında Nahçıvan Çarşısı'nda bir tür konfeksiyon atelyelerinde bu giysilerin üretilerek işlendiğini akla getirmektedir. Bir grup tirmeden yapılmış applike ve zincir işi ile işlenmiş seccade ve eğer örtüsünün varlığı da Şeki'de benzer atelyelerin üretimi konusunda bazı ip uçları vermektedir. Benzer ya da yaklaşık boyutlarda oluşturulmuş yastık yüzleri de bu gruba eklenince renk, motif ve kompozisyonların yanısıra dokumalarıyla da benzerlikler gözlenen bu parçalar güçlü bir ekonomik pazarın varlığını ortaya koymaktadır. Ölçüler diğer ifadeyle boyutlar arasındaki paralellikler böyle bir görüşü güçlendirmektedir.

19-20. yüzyıl işlemelerinde gözlenen tekniklerin genellikle sayısız, diğer bir ifadeyle serbest stilde iğnelerden oluştuğu gözlenmektedir. Azerbaycan için çok tipik bir

15 P. A. Azizbeyova, M. I. Atakisheva-M. A. Jebrailova-V. M. Islamova, *Azerbaycan Dikmeleri*, a.g.e., s. 35, 38.

Resim/Picture 12

Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatları Müzesi'nden 62 envanter numaralı, 92 x 73 cm. boyutlarında, tambur işi (zincir işi) applike yanısıra bazı serbest stil iğnelerle işlenmiş yastık yüzünden (bağış uzu) detay.

Detail from a pillow cover ("bağış uzu") embroidered chain work applique and free style (92x73 cm.). Azerbaijan Halça and Applied Arts Museum (Inv. No. 62).

Resim/Picture 13

Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatları Müzesi'nden 642 envanter numaralı, 118 x 84 cm. boyutlarında, iki renk tirmeden yapılmış sofradan detay.

Detail from a table cloth made of two-colour 'tirme' (118x84 cm.). Azerbaijan Halça and Applied Arts Museum (Inv. No. 642).

called *suzani*, coverings for bathrooms¹⁵, mirror coverings called *sallandı*, short curtains for decoration named *gerdek başı* or *farbala* (furbelow), covers used in cupboards known as *lame kabağı* and prayer rugs called *namazlık*.

The dimension and size of the embroideries vary according to the usage types of the embroidered goods designed in two or three dimensions. Envelopes or covers are designed according to two-dimensions or squares, circular, triangular or oval coverings, pillows, clocks or seals. The radius of the one-piece embroideries are 4cm.-100 cm.; the width of the pieces is 5cm.-150 cm. and the length is 5cm.-250cm. This shows that the weavings are quite wide. For some three-dimensioned clothes, the measurement varies according to the size of the body. That the skirts called *tuman* can be used by fixing the waist using a belt named *tuman bağı* allows two alternatives

in terms of size of the body as you can use the skirt by fixing or using it open. A similar situation applies to *shalwars* (baggy trousers) or *çukas* (loose clothes) of men's clothes. These issues lead us to think that the tradesmen started to make some studies on different sizes (small-medium-large) from the beginning of the 19th century. Thus, the large amount of Nahcivan women's dresses with short skirts at the depot of the Azerbaijan History Museum leads us to believe that in garment-making workshops of Nahcivan Bazaar these kind of clothes have been produced since the beginning of the 20th century. The existence of saddle coverings and prayer rugs ornamented with chain-like designs and applique made of a group of *tirme* gives us an indication of the production of similar workshops in

¹⁵ Azizbeyova, P.A.-Atakisheva, M.I.-Jebrailova, M.A.-Islamova, V.M. *Azerbaijan Embroidery*, Moscow 1970, p.35,38.

Resim/Picture 14

Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatları Müzesi'nden 8012 envanter numaralı, çakma plek tekniği ile bezenmiş, 64 x 34 cm. boyutlarında, lame kabağı olarak isimlendirilen raf örtüsü.

Shelf cover named 'lame kabağı' (64x34 cm.) embroidered with embossed plaque technique. Azerbaijan Halça and Applied Arts Museum (Inv. No. 8012).

iğne 19. yüzyılda zincir işi-tambur işi- iğnesidir. Yanlışlıkla *suzeni* olarak adlandırılmış ve yanlışlıkla İran'dan geldiği düşünülen *tekeldüz* olarak Azerbaycan'da isimlendirilen iğnedir. *Şaknak* diğer bir ifadeyle kasnağa gerilen ve üzeri ustalarca desenlenen, sonra içi işlenerek doldurulan bu iğnenin *dandurma* olarak bilinen bir çeşitlemesi vardır. Bir grup örnekte *konarma*, *gondarma* olarak isimlendirilen applike tekniğinin bazen ayna tabanlı burma çeşitlemesiyle bazen *cülme* adı verilen türüyle pekçok örneği yapılmıştır. Şamaki, Nahçıvan vb. merkezlerde de uygulanan bu iğnenin günümüzde Şeki'de başarılı uygulamalarla süregeldiği gözlenmektedir. Özellikle Şeki'de evde dokunmuş kırmızı, lacivert ve siyah türme üzerine yapılmış parçalar ilgi çekmektedir.

Bunlar arasında eğer örtüleri ve sofralar göz kamaştırılmaktadır. Azerbaycan Halçası ve Tatbiki Sanatının Devlet Müzesi'nde iki renkli kumaşla oluşturulmuş çok güzel sofra örnekleri sergilenmektedir. Ayrıca depolarda pek çok örnek muhafaza edilmektedir.

Azerbaycan işlemleri arasında *çakma plek* (pilak) adı verilen metal plaka aplikenin de ayrı bir yeri vardır. 16-17. yüzyıllarda Osmanlı hanedanına ait taht örtüleri ve silah muhafazalarında 19. yüzyıl saka kıyafetlerinde gözlenen bu tekniğin 19-20. yüzyıllara ait ilginç bir uzantısına Bakü'de rastlanmaktadır. Bakü'de bulunan müzelerdeki *lame kabağı*

olarak isimlendirilen raf örtülerine yapılmış süslemeler bu konuda güzel örnekler oluşturmaktadır. *Zirendaz* olarak da bilinen bu teknikte kalıplarlık üsülü ile gümüş plakalar hazırlanmakta bazen farklı madenle de hazırlanan plakalar kızıl (altın) suyuna salma yoluyla altın suyuyla kaplanmakta ve bu plakalar kumaşa dekoratif bir yaklaşımla monte edilmektedir.

Konarma, *gondarma* olarak isimlendirilen aplikenin genellikle başka iğnelerle bir arada kullanıldığı görülmektedir. Bu arada yama işi yapılmış parçalar da farkedilmektedir.

Örnekler arasında *örtme* olarak isimlendirilen sarma iğnesinin *butov doldurma* (iki yüzü sarma) ve *uz doldurma* (yüz doldurma-yüzeysel sarma) olmak üzere iki çeşitlemesi bulunmaktadır. İlkemizde *Çin iğnesi* (uzun ve kısa kollu sarma) ve *anavata* (yüzeysel sarma) iğnelerinin Azerbaycan'da Çin iğnesi ve anavata olarak bilinmeyişi ve Türkçe isimlendirilişi, teknik terminoloji açısından önem taşımakta ve iğnenin kökeni konusunda diğer bir ifadeyle teknik okullarımızda Çin'den geldiği düşünülerek yabancı nakışlara verilmiş halk arasında iğne boyası, çini iğnesi¹⁶ olarak isimlendirildiği ifade edilen bu iğnenin üzerinde yeni çalışmalar gerektiğini ortaya koymaktadır. Benzer

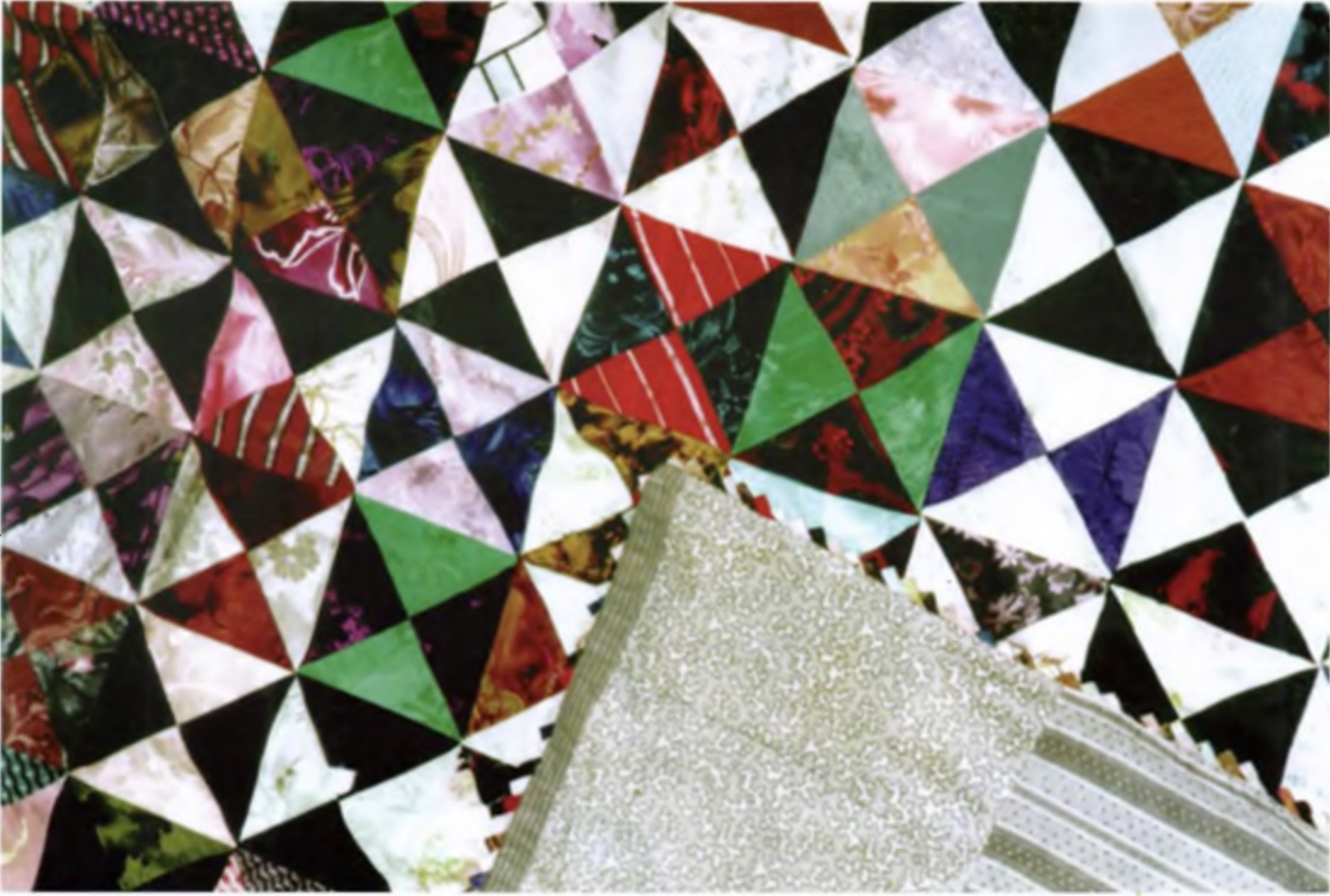
¹⁶ Bu bilgi nakış öğretmeni ve Kız Teknik Öğretmen Okulu, Nakış Bölüm Başkanı Ganime Yaşar'dan alınmıştır.

Resim/Picture 15

Azerbaycan Tarih Müzesi'nden applike çeşitlemeleriyle bezenmiş başka bir raf örtüsü.

Another shelf cover embroidered with various applique technique from Azerbaijan History Museum.

Resim/Picture 16

Azərbaycan Halçası və Halk Tatbiki Sanatları Müzesi'nden yama işi ilə yapılmış bir bohçadan detay.

Detail from a bundle made by patchwork from Azerbaijan Halça and Applied Arts Museum.

Seki. These products with similar colours, motifs and compositions, along with the pillow coverings in the same or similar size, reveal a strong, wide economic market in that sector. The similarities between the dimensions strengthens this claim.

It has been observed that the techniques determined in embroideries of the 19th-20th centuries are generally uncountable, in other words free-style pin works. A common pin for Azerbaijan is chain work/tambour work pin of the 19th century. The one that has mistakenly been considered Iranian and named as *suzeni* is a pin named in Azerbaijan as *tekeldüz*. It has also a variation called *şaknak* and *dandurma*, which is tamboured, ornamented and filled by embroidery by craftsmen. In other samples, there are several variations ornamented with either *cülme* or mirror-based spiral type appliqué techniques named *konarma* and *gondarma*. This pin, applied in Nahcivan and Samaki, has also been used in Seki successfully. Particularly in Seki, there are beautiful hand-made samples of those applied on red, dark blue and black *tirme*.

Amongst these, saddle coverings and tablecloths are extremely attractive. Besides the ones kept in depots, the Azerbaijan Halça and Public Practical Arts State Museum

exhibits several gorgeous tablecloth samples made of two-coloured weavings.

Metal plaque appliques called *çakma plek* have a unique place in Azerbaijan embroideries. This technique is also seen in crown coverings and gun holsters in the 16th-17th centuries, and in *saka's* (corporal of Janissaries) dressings. An interesting extension of this technique is seen in Baku. In the museums of Baku, the ornaments applied on cupboard covers called *lame kabağı* are good examples of this technique. In this technique, called *zirendaz*, silver plates are prepared by using the method of *kalıpkarlık*; sometimes the plaques prepared in different materials are covered with red liquid gold and mounted on the cloth decoratively.

The appliqué called *konarma* or *gondarma* is generally used with the other pin types. Additionally, there are some other samples on which patchwork is applied.

The *Sarma* (raised satin stitch) pin has two variations, namely *butov* filling (two-sided) and *uz* filling (side filling-surface). That the names used in Turkey for those techniques (*Chinese pin* and *anavata*) are not used in Azerbaijan and named in Turkish is important in terms of technical terminology and has to lead us to research the origin of the pin. Similarly, research should be carried out on this

Resim/Picture 17

Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatları Müzesi'nden çeşitli üslûplarla yansıtılmış hayvan figürleriyle bezenmiş bir asmalık.

An asmalık embroidered with animal figures in different styles from Azerbaijan Halça and Applied Art Museum.

durum ülkemizde teknik okullarda *Blonye iğnesi* olarak isimlendirilen kordon tutturma iğnesi ile *Maraş işi* olarak isimlendirilen dival işi ve *Antep işi* olarak isimlendirilen delik işi için söz konusudur. Azerbaycan'da *koşa buta* olarak bilinen kordon tutturma iğnesi; *gülebatın* olarak isimlendirilen dival işi ve *tor dikme* olarak adlandırılan delik işinin kökeni ve gelişim çizgisi üzerinde de ciddi araştırmalar yapmak gerekmektedir.

Diğer taraftan Batılı kaynaklardan alınan fisto dikişi, rişliyo, kolber vb. terimler yerine *düz ilgeç*, *ipli ilgeç*; pul, payet dikişi yerine *plek*, *hırdı plek*; boncuk işi yerine *hırdı minei*, *toz minei*; inci işi yerine *mirvari* kelimeleri bu alanda zengin bir terminolojiye işaret etmektedir. Özellikle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı pul işi ve özellikle Nahçıvan başta olmak üzere inci işi ilgi çekmektedir. Bu arada *sırıma*, *su dikişi* (sap işi), *iğne dalı* (iğne ardı), *çapına dikiş* (verev iğne), *büzme dikişi*, *haçvari* (Hristo tegeli) vb. iğneler adlarıyla Türkiye'nin bazı bölgelerinde paralellikler gözden kaçmamaktadır.

İşlemelerde seçilen konular gül, lale, nergis, karanfil, zambak, süsen, nar çiçeği, ayva gülü, sümbül ve çeşitli yaprak türleri, selvi, palmiye vb. bitkisel bezemeler; üçgen, kare, dikdörtgen, çokgen, zigzag vb. geometrik bezemeler; Arap harfleri ile verilmiş kelime ve cümleler, rakkamlar vb. yazılı bezemeler; vazo, ibrik, gülpant mimari tasvirleri vb. nesneli bezemeler; insan, kuş, aslan, geyik, yılan, kaplumbağa vb. figürlü bezemeler olarak sıralanabilir. Genellikle karışık bir bileşimle sunulmuş konular arasında kuşların anlam yüklü olduğu ve karşılıklı iki kuşun duruş biçimine göre "*sevgili yar*" ve "*yar yardan küstü*" anlamıyla işlendiği ileri sürülmektedir.¹⁷ Genellikle stilize edilerek yumuşak bir üslûpla yansıtılmış hayvan figürleri arasında gergin bir üslûpla verilmiş hayvan mücadeleleri de gözlenmektedir. Bu konuda Azerbaycan Halçası ve Halk Tatbiki Sanatları Müzesi'ndeki iki asmalık güzel örnekler oluşturmaktadır. Bunların birincisinde karşılıklı yerleştirilmiş kuş türleri yumuşak üslûbuyla ikincisinde ise üstte tavuskuşları yumuşak üslûbuyla aşağıda ise geyik aslan mücadelesi gergin Avrasya hayvan stilinin izlerini taşıyan üslûbuyla ayırt edilmektedir. Azerbaycan Tarih Müzesi'nde bulunan üzerinde bir erkek ve kadın figürü yer alan boncuk işi ile işlenmiş bir kese ise insan figürlü bezemeye çok güzel bir örnek oluşturmaktadır. Oldukça realist bir yaklaşımla yansıtılmış insan figürleri, işlemlerde çeşitli üslûplar olduğunu göstermektedir. Bu durum çeşitli çiçeklerle oluşturulmuş bitkisel bezemeler için de söz konusudur. Bitkisel bezemelerde de antinaturalist üslûp ağırlıklı olmakla birlikte naturalist yaklaşımlı biçimlendirmelere de rastlanılmaktadır.

Nesnelerin yansıtılmasında ise soyutlamalarla yapılmış biçimler dikkati çekmektedir. Pek çok örnekte karışık bir üslûpla yapılmış biçimlendirmeler gözlenmektedir.

¹⁷ P. A. Azizbeyova, M. I. Atakisheva-M. A. Jebrailova-V. M. Islamova, *Azerbaycan Dikmeleri*, a.g.e., s. 34.

Resim/Picture 18

Azərbaycan Halçası və Halk Tatbiki Sanatları Müzesi'nden çeşitli üslûplarla yansıtılmış hayvan figürleriyle bezenmiş bir asmalık.

An asmalık embroidered with animal figures in different styles from Azerbaijan Halça and Applied Art Museum.

pin work as in Turkish vocational schools this technique is supposed to come from China and the Turkish public also call it *pin paint* or *tile pin*.¹⁶ The same thing is also valid in technical schools for the ribbon fixing pin called *Blonye pin*, *dival pin* (gold and silver thread embroidery over cardboard) called *Maraş work*, and *delik work* known as *Antep work*. Serious studies have to be conducted for those techniques, called in Azerbaijan, *koşa buta*, *gülebatın* and *tor dikme*, respectively.

On the other hand, the rich terminology in this area is illustrated by the words *ilgeç*, *ipli ilgeç*; *plek* or *hirdi plek* used for spangle work; *hirdi mincı* or *toz mincı* used for bead work; and *mirvari* used for pearl work. Spangle work (late 19th century and early 20th century) and pearl work are particularly noteworthy. There are also some similarities between Turkish words and other Azerbaijan words such as *sırtma*, *su dikışı*, *iğne dalı*, *çapına dikış*, *büzme dikışı*, *haçvari* (Christ-like), etc.

The subjects of the embroideries are flowers such as roses, tulips, narcissus, carnations, lilies, iris, bright scarlet and hyacinth; such plant ornaments as cypress and palm-trees; geometrical ornaments such as triangles, squares, rectangles and polygons; words, sentences and numbers

written in Arabic script; vases, ewers and other architectural embroideries; and other figures including men, birds, lions, deers, snakes and turtles. It is claimed that among the combined figures, birds are the most meaningful; and two birds standing face-to-face has the meaning of "the most beloved" and "the lovers mutually offended".¹⁷ Amongst the animal figures reflected in a rather soft way through stylisation, there are solicitous animal fighting scenes. The Azerbaijan Halça and Public Practical Arts State Museum exhibits two *asmalıklar* on this scene. The first sample includes an embroidery, applied in a soft manner, with various birds placed facing each other. In the second sample, there are peacocks at the top embroidered in a smooth way and there is deer-lion struggle revealing the solicitous Eurasia animal style. In terms of embroideries with human figures, there is a small bag, called *kese*, ornamented with bead work showing a man and a woman, which is exhibited at the Azerbaijan History Museum. Those

¹⁶ Information taken from Ms. Ganime Yasar, Embroidery Teacher and Embroidery Department Director, Women's Technical Higher Education Institute.

¹⁷ Azızbeyova, P.A.-Atakışeva, M.I.-Jebraılova, M.A.-Islamova, V.M. *Azerbaijan Embroidery*, Moscow 1970, p.34.

Resim/Picture 19

Azerbaycan Tarih Müzesi'nden mutakka yastıklarla bezenmiş bir köşe.

A corner embroidered with 'mutakka' pillows from Azerbaijan History Museum.

Renklendirme sisteminde biçimlendirmeye yardımcı bir yol izlenmiştir. Ya tek renkli ya da birden fazla renkli zemin, ya tek renkle ya da çok renkle renklendirilmiştir. Çoğunlukla tek renkli zemin üzerine, tek renkle işlenen dival işi örnekleri dışında, genellikle zemin birden fazla renklidir. Çoğunlukla bordür biçiminde geçirilmiş ikinci renk, kırmızıya karşı lacivert ya da laciverde karşılık kırmızıdır. Bu arada bir grupta yeşilin de kullanıldığı gözden kaçmamaktadır. İnce Sanat Müzesi'nde yeşil bordürlü birkaç asmalı bu konuda güzel örnekler oluşturmaktadır. Dival işi örneklerde bile zaman zaman desenli kumaşlı zeminler seçildiği fark edilmektedir. Bu konuda güzel bir örnek Azerbaycan Halçası ve Tatbiki Sanatlar Müzesi'nde bulunan 103 envanter numaralı bohçadır. Bir başka örneğe aynı Müzenin deposunda bulunan yakın zaman diliminde Şeki'de işlenmiş bir kadın çantasıdır. Ön yüzü dala konmuş kuş figürü ile bezenmiş bu çantanın arka yüzü ebru tarzında boyanmış keçedendir. 19-20. yüzyıl işlemlerinde ana renk ya kırmızı ya laciverttir.

Sert kontrastlar, canlı renklerle, mavi, sarı, pembe, yeşil, kahverengi, beyaz gibi renklerle işlenmiş örneklerde 19-20. yüzyılın beğenisi yansıtılmıştır.

İşlemlerin türlerine göre tasarlanan kompozisyonlarda ya bir motif ya da birden fazla motiften kompozisyonlar oluşturulmuştur. Ya bordür ya da kapalı kompozisyon olarak düzenlenen birden fazla motiften oluşturulmuş kompozisyonlarda bazen yatay, bazen dikey eksen, bazen de bir merkez çevresinde gelişen motiflerle süslemeler yapılmıştır. Genellikle ya renk, ya biçimle oynanarak tekrardan kaçınılmış, böylece yüzeyde bir hareket sağlanmıştır. Dıznamaz ve asmalıkların yanısıra namazlıklarda resim sanatına yaklaşım gösterilerek ilginç kompozisyonlar oluşturulmuştur.

Kısaca bir makale çerçevesinde tanıtılmaya çaba harcanan 19-20. yüzyıl Azerbaycan işlemleri nitelik ve nicelik açısından büyük bir zenginlik arz etmektedir. Daha kapsamlı araştırılmalı, incelenmeli ve dünya sanatına kazandırılmalıdır. ◀

human figures, reflected with a realistic approach, show the various styles of embroidery. This is the same for flower and plant figures which have focused on an anti-naturalistic manner, but also including some naturalistic descriptions.

In the reflection of images, there are descriptions applied through abstraction. In several samples, there descriptions applied through a combined style can be seen.

A method is used for the colouring system which helps shaping. Single-coloured or multi-coloured surfaces have been coloured either with a single colour or more than one single colour. Excluding *dival* works generally applied on a single-coloured surface using only one colour, the surface is usually multi-coloured. The second colour is mostly applied as border is dark blue to red or red to dark blue. However, it should be noted that there is another group of works where green is used. A number of *asmalks* with green borders exhibited at the Fine Arts Museum are good examples of that group. Even in *dival* works, fabrics with pattern are used. A good example of this is a bundle exhibited at the Azerbaijan Halça and Public Practical Arts State Museum with Inventory No.103. Another example is

a woman's purse embroidered recently in Seki, which has been kept in the depot of the Museum. The front face of this purse has been embroidered with a bird figure on a branch; and the back is of marbled felt. The main colours in the 19th-20th century embroideries are red and dark blue. The taste of those centuries are reflected on samples embroidered with sharp contrasts and lively colours as blue, yellow, pink, green, brown and white.

According to the types of embroideries, there are compositions consisting of one or more motifs. In the compositions consisting of more than one motif organised as either border or closed composition, there ornaments with motifs are developed on a horizontal, vertical and central axis. Duplication is avoided through playing with colours or forms, which gives vigour. Besides *asmalks* and *diznamaz*, the prayer rugs also include interesting compositions resembling the art of painting.

Although we have introduced Azerbaijan embroidery works of the 19th-20th centuries in this short essay, they possess a great richness. More comprehensive research and studies should be conducted in order to make this art known to the public. ●●

Resim/Picture 20-21

Azerbaycan Halçası ve Tatbiki Sanatlar Müzesi'nden Şeki'de işlenmiş dala konmuş kuş motifi ile bezenmiş bir çantanın ön ve ebruli keçeden yapılmış arka yüzü.

Front and marbled felt-made back face of a woman's bag embroidered in Seki with a bird figure settled on a bough from Azerbaijan Halça and Applied Arts Museum.

